

Autonomie en nieuwe media

Nieuwe media lijken onze intellectuele vrijheid flink te verruimen. Alles is immers beschikbaar. Of maken ze ons juist dommer?

Filosofie en autonomie

Dan opeens zegt je kleine kind “zelf doen!” en schut ze je hand van zich af. Je kind gaat autonoom handelen, bepaald zelf wat of ze gaat doen. Rousseau ziet autonomie als oerstaat van de mens. Zelfvoorzienend en geen behoefte aan een medemens, is de mens in opperste staat van geluk. De realiteit is natuurlijk dat we met anderen moeten samenleven en dus nooit geheel en al autonoom kunnen zijn. Toch poogt ons huidige neoliberale klimaat autonomie als dominant beginsel te definiëren voor ons samenleven: de overheid op grote afstand en individuele zelfbeschikking als grootste goed. Dit leidt uiteindelijk tot onverschilligheid jegens elkaar omdat het individu geen boodschap heeft aan de ander. Het individu is immers enkel op zichzelf gericht. Even terug in de filosofie: de geschiedenis van het denken openbaart zich in het idee dat we ZELF kunnen denken en dat we ons bewust kunnen worden van alles waarin ons denken beperkt en beïnvloed wordt. In 1784 verscheen “Wat is verlichting?” van Immanuel Kant en onder verlichting verstaat hij dat de mens ZELF leert nadenken, los van opgelegde systemen. Hij onderscheidt voor de mens ‘het openlijk gebruik van zijn rede’ (opgevat als wetenschappelijke vrijheid: je mag alles lezen, schrijven en denken wat je wil...onbeperkt!) en ‘het privégebruik’ (opgevat als dat een mens ingebed is in zijn maatschappelijke context en die brengt onherroepelijk inperkingen met zich mee, bijv. je hebt een baan en daarin gelden bepaalde opgelegde regels waaraan je je moet houden; of bijvoorbeeld je bent burens van elkaar en dat perkt je individuele vrijheid in als je je sociaal wil gedragen). Het is duidelijk voor Kant dat de verhouding tussen deze twee kan leiden tot allerlei paradoxale situaties maar dat is onherroepelijk: verlichting schippert tussen totale vrijheid en vrij gekozen verplichtingen. [01]

De Nederlandse filosofe Miriam Rasch is gevraagd om in een essay te reageren op het geschrift van Kant. Of zij dat echt doet laat ik hier maar even in het midden. Zij ziet het idee van autonomie (= verlichting van ons denken) als “achterhaald, omdat allang is aangetoond dat de mens in zijn doen en laten de speelbal is van allerlei krachten buiten zijn controle om, zoals

driften, genen of de maatschappij.”[02] In het essay relateert zij de gedachte van Kant steeds vanuit een ander standpunt want tegenover de winst van het autonome denken staat altijd iets anders. Neem bijvoorbeeld de totale afhankelijkheid van baby’s: “wat ze uiteindelijk op hun opvoeders veroveren, namelijk zelfstandigheid, is net zo goed iets wat ze verliezen, namelijk de vrijheid van onverantwoordelijkheid. Ze winnen aan zelfbeschikking, maar alleen als zij zich onderwerpen aan de codes van de volwassenheid.” [03]

Waar Kant de dominantie van de heersende godsdienstopvattingen schetst als bedreiging van de persoonlijke verlichting (=autonoom kunnen denken), zo introduceert Rasch de nieuwe mediatechnieken als vorm van nieuwe onmondigheid. “De vraag moet gesteld worden. Wat is er eigenlijk zo erg aan algoritmes die je beter kennen dan jezelf en beslissingen voor je nemen?” [04] Haar antwoord: nieuwe mediatechnieken houden je gevangen in een persoonlijke mentale wereld en snijden je onbewust af van de buitenwereld. De ontmoeting met een ander fysiek mens is noodzakelijk om in te zien hoe jij zelf vaak bewust of onbewust andere mensen imiteert of opvattingen ontleent aan je helden in de media. “Alleen teruggeworpen op jezelf zul je het niet redden tegenover de massa-aanval van autonome of algoritmische technieken.”(=Big Tech) “Autonomie betekent het aangaan van een relatie met je beperkingen (lees: je lichaam doet bijvoorbeeld niet alles wat je zou willen), met de wereld en met de ander.” Poëtisch stelt zij “een autonomie die danst met de heteronomie” waarmee zij bedoelt dat je nooit helemaal vrij bent en ook nooit helemaal bent ingesnoerd. [05] Naar mijn idee niet zo heel veel anders dan het onderscheid van Kant tussen de totale vrijheid van het wetenschappelijke denken en de beperkingen van het dagelijkse bestaan (= ziekte, baan, woonplaats, gender, klasse etc.)! Laten we straks dieper kijken hoe de Big Tech bedrijven onze ‘dans met de heteronomie’ leiden en sturen.

Psychologie en autonomie

Misschien moeten we onze zoektocht m.b.t. autonomie in de filosofie voor gezien houden. Wenden we ons tot de psychologie: lost dit iets op? Ja, het verbindt eenvoudig de noodzakelijkheid van autonomie en heteronomie met elkaar. In 2017 publiceerden Deci & Ryan hun Self-Determination Theory, de zelfdeterminatietheorie. Volgens hen zijn mensen

van nature actieve organismen die gericht zijn op groei en integratie. De motivatie om dat te realiseren ontleent de mens aan drie fundamentele behoeften: ervaren competentie (= het gevoel dat je iets kunt, dat je uitdagingen durft aan te gaan en die ook het hoofd kunt bieden), autonomie (= in staat om zelf je richting in het leven aan te geven en anderen dwingen je niet) en verbondenheid (= relaties aan willen en kunnen gaan, ergens bij willen horen). Afhankelijk of deze drie basisbehoeften optimaal worden gerealiseerd, zijn we gemotiveerd om iets te gaan doen. Dus ervaren we minder autonomie (je baas wil iets graag) dan zijn we ‘extern gemotiveerd’. Wanneer je oma je iets vraagt op een onmogelijk moment, dan ben je ‘geïnternaliseerd gemotiveerd’ (je voelt je schuldig als je het niet doet). Is het doel van je actie belangrijk, dan ben je ‘gecommiteerd gemotiveerd’. De optimale motivatie voor de dingen die je doet in je leven, noemen we ‘intrinsieke motivatie’ omdat de drie basisbehoeften dan in de hoogste mate aanwezig zijn. We vinden het zelf belangrijk, we halen er voldoening uit en we voelen ons opgenomen in een groter geheel. [06] Juist in deze theorie van beide psychologen openbaart zich een prachtige synthese tussen het autonome subject en alle heteronome beïnvloedingen die dat subject ondergaat en waartoe het zich zal moeten verhouden (want het wil zich daar noodzakelijk toe verhouden).

Het postdigitale tijdperk

Wanneer we autonomie als een wezenskenmerk zien voor het westerse mensbeeld, dan laat zich de vraag stellen hoe Big Tech en Artificiële Intelligentie die autonomie inperken dan wel onbewust onmogelijk maken. We keren terug naar de filosofe Miriam Rasch die hierover eerder een nogal ambivalent boek schreef. Allereerst stelt zij glashelder vast dat de mens leeft in een wereld waarin digitalisering niet weg te denken is: een postdigitale wereld en daarin betekent ‘post’ niet ‘na’ maar ‘vanzelfsprekend’. [07] In de vervolghoofdstukken neemt ze telkens een facet van die postdigitale wereld onder de loep. Zo stelt ze dat totale

transparantie van het individu (waar feitelijk Facebook naar streeft: al je data verzameld en aan elkaar geknoopt) onmogelijk is want dat “gaat uit van een beperkte mensopvatting, die de mens reduceert tot informatie”. Ook al haalt zij Kierkegaard aan, dat elk mens “een vreemdheid bezit die je zelf niet eens kunt doorzien” en dat dat geheim “in de existentiële zin van het woord is een concretisering van de ‘vreemdheid van het zelf’, het is volgens Kierkegaard datgene wat iemand tot een persoon maakt.”[08] Dit gaat toch voorbij aan de aantasting van de persoonlijke autonomie wanneer jezelf je eigen privacy niet meer kan behoren als het om Big Tech bedrijven gaat. Tevens schetst Rasch de enorme berg verlokkingen en informatie die nieuwe media aan de mens opdringen als een oceaan waarin jij als nietig individu moet zwemmen, of surfen. Deze constante, kortstondige verleiding en afleiding weet Rasch positief te benoemen als een ‘menselijke ontvankelijkheid voor verleidingen’ en de individuele taak voor de mens om uit al die werelden die zich aan je openbaren op zoek te gaan naar jouw zorgvuldig uitgekozen wereld. Ook hier komt ze weer gemakkelijk weg. Ook al haalt zij zelf de Amerikaan Nicholas Carr aan, de vraag is of ze die recht doet in haar boek. [09]

Oppervlakkig internet

“Het internet dwingt onze aandacht veel vasthoudender af dan de radio, tv of krant ooit gedaan hebben” en “het net legt beslag op onze aandacht om die vervolgens te versplinteren”. (...) De kakofonie van prikkels (...) levert kortsluiting op (...) het verhindert ons om diep of creatief te denken”, zo stelt Carr. (Het bovengenoemde ‘zwemmen in de oneindige informatie-oceaan’). De bewering van Carr dat het veelvuldig surfen de hersenen definitief veranderen, is onjuist (je kunt altijd weer terug veranderen; plasticiteit van de hersenen) maar hij heeft wel een punt dat de kortstondige en oppervlakkige kennisverwerving via het surfen de opgedane kennis moeilijker naar het langetermijngeheugen brengt. En juist

het geconcentreerd zijn en aandachtig een heel dik boek kunnen en willen lezen (i.p.v. de telkens korte stukjes, vol van hyperlinks, al surfend langs je laten komen), zorgt voor “het vermogen om zelf, diepgaand, een onderwerp te kennen, om binnen onze geest, rijke en persoonlijke verbanden te ontwikkelen die leiden tot een geheel eigen intelligentie.” [10] Internet zorgt in ons denken voor efficiëntie en productiviteit om snel concrete problemen op te lossen. Van nature houden onze hersenen van zo weinig mogelijk moeite doen en graag ook nog eens herhalen van wat we al kenden. [11]

De socioloog James Evans verzamelde 34 miljoen wetenschappelijke artikelen en analyseerde daarin de citaten. Hij dacht dat hoe meer artikelen online verschenen (i.p.v. in een fysiek tijdschrift), de reikwijdte van wetenschappelijk onderzoek aanzienlijk zou worden vergroot (digitale teksten zijn immers veel gemakkelijker te doorzoeken). “Maar dat is helemaal niet wat Evans ontdekte. Naarmate meer tijdschriften online verschenen, citeerden wetenschappers juist minder artikelen (...) en toen oude uitgaven van gedrukte tijdschriften gedigitaliseerd werden (...) citeerden de wetenschappers in toenemende mate de recentere artikelen. Een verruiming van beschikbare informatie leidde (...) tot een ‘vernaauwing van de wetenschap’.”[12] Autonomie en internet: een interessante interactie.

Dit artikel digitaal?

www.rikroelfzema.nl
(klik op ‘Over mijn publicaties’)

Dit artikel is gebaseerd op de volgende boeken:

[01]= Wat is verlichting?, Immanuel Kant (1988), blz. 62-63 + 70-71
[02]+[03]+[04]+[05]= Autonomie (een zelfhulp-gids), Miriam Rasch (2022), blz.16; blz.38; blz.54; blz. 99+94+95
[06]= Self-determination theory, Ryan & Deci (2018)
[07]= Zwemmen in de oceaan (berichten uit een postdigitale wereld) Miriam Rasch (2017) blz.15-35
[08]+[09]= idem. Blz.47+42; blz. 89-118
[10]+[12]= Het ondiepe (hoe onze hersenen omgaan met het ondiepe), Nicholas Carr (2011) blz. 157-186; blz.274 e.v.
[11]= Victor Lamme (2010); Ab Dijksterhuis (2007); André Aleman (2017), zijn onderscheid tussen automatische en bewuste processen; Igor Bytchev (2002), in relatie tot creativiteitsprocessen: het patroondenken

Maken nieuw media ons slechter of beter?

De perfectie van de techniek

Twee maanden oud is de vertaling van het boek 'De perfectie van de techniek', oorspronkelijk een boek uit 1939. En over zijn boek zei de schrijver Friedrich Jünger zelf "dat het bijna leek alsof de techniek zelf alles in het werk had gesteld om het ongewenste werk 'achter slot en grendel te houden'". [1] Dit vergeten boek is onvoorstelbaar actueel. Wat is de essentie van het boek? "De machine is geen gelukschenkende god, en het tijdperk van de techniek loopt niet uit op een vreedzame en bekoorlijke idylle. De macht die de techniek ons biedt, moet te allen tijde duur worden betaald, (...) met de afgestomptheid van het arbeids- en het beroepsleven, (...) met de erosie van het geestelijk leven. Het is goed als men alle illusies over de zegeningen van de techniek laat varen. (...) Zij beschikt niet over een hoorn des overvloeds". [2] Hij vindt dat allerlei technische uitvindingen (het ponskaartenstelsel bijvoorbeeld: de mens teruggebracht tot een aantal eigenschappen, ponsgaatjes, en de overheid bepaalde naar welke eigenschappen werd gekeken; vergelijk onze huidige problemen met de kinderopvangtoeslag) de mens, als vrij persoon, vermalen, "waarin hij zelf aan een kosten-batenanalyse wordt onderworpen. Elke nieuwe uitbreiding van de wetenschappelijke controle over de mens leidt tot die uitkomst". [3] Zo leidt het technische systeem ertoe dat ook de staat een technisch systeem wordt waarin "het hele idee en doel van de staat wordt gekenmerkt door een centraal functionalisme, dat niets meer over het hoofd ziet, een organisatie die niets meer ontgaat". [4]

In dit boek blijkt Jünger een visionaire kijk op de ecologische vernietiging van de aarde te hebben. Techniek "is een permanent, almaar groeiend, steeds kolossaler wordend verteringsproces dat hier plaatsvindt. Het is een roofoverval zoals de aarde nog nooit heeft gezien. Onze techniek is gekenmerkt door een nietsontziende, almaar opgevoerde roofoverval". [5] De techniek ziet mens en aarde als materiaal: "De mens die is vergeten en heeft verleerd de aarde als een moeder te behandelen, is niet langer een zoon van de aarde. Hij bevindt zich op de cartesische globe, die dood is en als dode bol nietsontziend kan worden geëxploiteerd." [6]

Nieuwe media en techniek

Is er een soortgelijk proces, als wat Jünger beschrijft, gaande wanneer we het over de nieuwe media hebben? En de vervolgvraag van het linker artikel, maken de nieuwe media van de

Big Tech reuzen ons minder autonoom? Haim Harari stelt drie feiten vast: berichten worden steeds korter en dat leidt tot "bij het grote publiek extremistische visies op letterlijk alles. (...) Onzin laat zich uitstekend in één zin vatten. Ten tweede (...) de afnemende rol van feitenkennis in het denkproces. (...) Maar vergeet niet wat in het proces van wetenschappelijke ontdekking de grootste uitdaging is: (...) de juiste vraag stellen en verbanden leggen die nog bij niemand zijn opgekomen. Dat ergens in de onmetelijke oceaan van internet een groot aantal feiten rondzwemmen, is hierbij van generlei waarde. De derde verandering: zullen het denken en het brein van kinderen die opgroeien in een op internet geïnspireerd onderwijssysteem, een andere 'bekabeling', een andere programmering hebben dan eerdere generaties? Ik neig tot een speculatief 'ja'. [7] De Duitse geheugenonderzoeker Manfred Spitzer durft zelfs te spreken van 'digitale dementie'. Hij bedoelt hier de afwezigheid mee van "een psychologisch vermogen tot presteren, denken, kritisch redeneren, om het overzicht in het moeras van informatie". Hersenen zijn net een spier: niet gebruikte synapsen (= verbindingen tussen hersencellen) sterven af en hersenen die je gebruikt groeien (= nieuwe synapsen ontstaan). Tevens zijn denkprocessen nooit echt 'af'. Er is altijd een soort vervolgvraag. Niet-afgeronde denkprocessen worden tevens beter onthouden dan afgeronde (= Zeigarnik- of cliffhangereffect). "Wie dus na gedane arbeid op de computerknop 'save' drukt, moet zich niet verbazen als hij de volgende dag niet meer precies weet waar het om ging." Een bijkomend effect van extreem media gebruik is de aanslag op onze zelfbeheersing. Onze wilskracht om verleidingen te weerstaan neemt af door snel gemonteerde filmpjes en constante aandacht die nieuwe media van ons vragen. Tevens dwingt het diverse media gebruik vaak tot multitasken, waarvan bewezen is dat het onze aandacht en concentratie sterk doet verminderen. Zijn conclusie is niet mals: "Digitale media leiden ertoe dat we onze hersenen minder gebruiken, zodat het intellectuele prestatievermogen mettertijd afneemt. Bij jonge mensen verhinderen ze zelfs de ontwikkeling van de hersenen; het mentale prestatievermogen blijft dus van begin af aan onder het haalbare niveau. Dit betreft niet alleen ons denken, maar ook onze wil, onze emoties en vooral ons sociale gedrag." [8]

Kan het pessimistischer?

De Franse filosoof Eric Sadin

schetst een gitzwart beeld van onze tijd. Ons liberale denken zou doorgeschooten zijn in een extremistisch idee dat alles om het individu draait, die geen beperking (opgelegd door anderen) accepteert. De nieuwe media verheiligen deze gedachte, doordat zij ons in een algoritme van ons eigen gelijk laten rondwalen. Tevens zijn de Big Tech bedrijven expert om ons verslaafd aan hun producten te maken, bijvoorbeeld door het Facebook-duimpje. De 'like' activeert het beloningssysteem in ons hoofd. Sadin spreekt van een 'reusachtige vleierijmachinerie'. Twitter veroorzaakte helemaal de wending naar het eigen ik: "Het zorgt voor een collectieve dynamiek van opgeblazen ego's en zelfbeelden. (...) Dat er niets anders meer drang om gehoord te worden (...) We stopten onze energie in het woord, niet in de daad. (...) Dat een dergelijk platform dienst zou kunnen doen als een agora is een waanidee." [9] Instagram versplinterde de wereld in een oneindig aantal individuen die zich exposeren met als enige verbinding met de ander 'de influencer' om die mimetisch het eigen ik te laten verduubelen. "Dit zorgde voor een maatschappelijke wildgroei aan waarden, die in de praktijk een symbolische neergang te weegbracht van het handjevol belangrijke referentiepunten die tot dan toe dienstdeden als de basis voor de gedeelde cultuur." [10]

De nieuwe technieken creëren enerzijds de ontkenning van de Ander (= camera met lens zowel naar voren als naar achter, de selfiestick, de e-step op het trottoir waar die te snel is tussen de wandelaars), anderzijds de Ander als koopwaar (= swipen, constante beoordeling van de Ander, zoals bij Uber). Sadin concludeert: "De techbedrijven zijn erin geslaagd (...) om ons het gevoel te geven dat de machines ons voortdurend attenties bewijzen en onze wensen onmiddellijk inlossen. (...) Dat we nauw betrokken zijn bij alles wat gaande is (...) En dat we de ander kunnen instrumentaliseren en voor ons eigen karretje kunnen spannen." [11]

Slimmer door nieuwe media

Na al deze misantropische literatuur (= pessimistische en argwanende) over de nieuwe media, hier het tegengeld. Alle kritiek gold tevens voor alle uitvindingen hiervoor, stelt Clive Thompson. Op grond van bestaande psychologische opvattingen in de wetenschap ordent hij de kritiek. Ten eerste: sinds internet hebben mensen nog nooit zoveel geschreven (los van omvang en kwaliteit), hoe dan ook: schrijven ordent de

geest. En het 'audience effect' (= mensen kunnen meelezen!) zorgt ervoor dat je tweemaal nadenkt over wat je schrijft (en vaak beter de feiten checkt). De openbaarheid van internet maakt dubbel wetenschappelijk werk vaak overbodig. Je lift sneller mee op wat al bedacht is (= theory of multiples). Ten tweede: allerlei digitale hulpmiddelen verhogen onze kennis. Power point heeft ons bewuster gemaakt van informatie overdracht, bijvoorbeeld m.b.v. diagrammen. Video-geletterdheid toert snel in de openbaarheid beelden van bijvoorbeeld politici die plotseeling iets anders beweren dan daarvoor. Fake news wordt in de digitale wereld snel ontrafeld. Ten derde: nieuwe media vergeten niets en zo wordt ons geheugen oneindig. Allerlei apps maken het zoeken in die oneindigheid beheersbaar en betrouwbaar. Ten vierde: digitale gemeenschappen maken samenwerking ongekend grootschalig (= wisdom of crowds) Ten vijfde: op het eerste gezicht zijn alle twitter-, facebook- en instaberichten oppervlakkig maar bij elkaar genomen schetsen ze een samenhangend beeld van iemand (= ambient awareness). In offline gesprekken gaan mensen vaak meer de diepte in omdat ze reeds op de hoogte zijn van alle trivialiteiten die in onze digitale updates staan. En die grote digitale groepen vrienden die we zeggen te hebben? Daar hebben we op onverwachte momenten iets aan: ik zoek een nieuwe baan....er volgt een reactie. Ik ben een week in Los Angeles voor mijn werk, blijkt daar een oude studievriend te zitten (= strength of weak ties). Ten zesde: politieke betrokkenheid neemt af doordat we in onze eigen bubbel zitten. Dat heette vroeger 'pluralistische onwetendheid' (= we weten niet wat de ander denkt en we vermoeden dat de ander het tegenovergestelde denkt dan wat wij denken). Voorbeeld: ik discrimineer zelf niet maar mijn klanten willen liever geen vrouw met hoofddoek in mijn winkel,

thus neem ik haar niet aan. Door de digitale verbondenheid scheurt onze bubbel sneller open dan vroeger in de niet digitale tijd, waarin we ook al de natuurlijke hang naar gelijkvormigheid hadden (= selectieve vormstelling). Ten zevende: het vermeende narcisme van de digitale generatie. Niets nieuws onder de zon: "Door onze conversatie voor iedereen zichtbaar te maken, wordt zichtbaar hoe triviaal we al die tijd waren. We zouden onszelf kunnen vleien door te doen alsof onze conversatie vóór de komst van Facebook en sms en 'thoughtcasting' verheffend en erudiet was (...) Onderzoek doet echter vermoeden dat dit een mythe is." [12] En zo staan we, autonoom als we zijn, bij deze omgevallen boekenkast: wat moeten we nu zelf vinden van al die schrijvers en hun geciteerde wetenschappelijke onderzoeken?

Reageren?

d.roelfzema@upcmail.nl
Dit artikel digitaal?
www.rikroelfzema.nl (klik op 'Over mijn publicaties')

Dit artikel is gebaseerd op de volgende boeken:

[1 t/m 6]= De perfectie van de techniek, Friedrich Jünger (1944)(2022), blz.384 + blz.172 + blz.364 + blz.194 + blz.42 + blz.381
[7]= Schadelijke oneliners, een zee van feiten, herbekabeling van ons brein (Haim Harari) in: Hoe verandert internet je manier van denken? Red. J. Brockman (2011), blz.252-254
[8]= Digitale dementie(hoe wij ons verstand kapotmaken), Manfred Spitzer (2013), blz.18 + blz.102 + blz.309
[9 t/m 11]= Het tijdperk van de ik-tiran (het einde van een gemeenschappelijke wereld), Eric Sadin (2021), blz.134-137 + blz.149 + blz.164
[12]= We worden steeds slimmer (hoe apps, gadgets en sociale media ons intelligenter maken), Clive Thompson (2014), blz.243-244